

EBÜBEKİR EFENDİ

(ö. 1297/1880)

Osmanlılar tarafından
dinî eğitim vermek üzere
Güney Afrika'ya gönderilen
Hanefî âlimi.

Aslen Şehrizorlu olup ilk tahsilini burada atalarından Emîr Süleyman'ın kurduğu medresede yaptı. Babasının vefatı üzerine öğrenimini sürdürmek için İstanbul'a gitti ve beş yıl orada kaldıktan sonra Bağdat'a dönerek tahsilini tamamladı. Ardından ailesinin göç ettiği Erzurum'a gidip yerleşti. 1862 yılındaki bir kıtlık sebebiyle sıkıntı içine düşen kabilelerine hükümetten yardım istemek üzere ikinci defa gittiği İstanbul'da hükümet tarafından Ümitburnu'ndaki müslümanlara dinî eğitim vermekle görevlendirildi. O sıralarda, Hollandalılar'ın Cava adalarından esir olarak getirdikleri 3 milyon civarında müslümanın yaşadığı Güney Afrika'nın İngilizler'in idaresine geçmesinden sonra buradaki müslüman cemaatin eğitime ihtiyacı duyulmuştu. Zira bâtıl inançlara dayalı gruplaşmalar sık sık çatışmalara yol açıyor ve bu durum güvenlik bakımından sömürgeci İngiliz yönetimince endişe ile karşılanıyordu. Bu arada hacca gidenler, kendi inanç ve ibadetlerinin diğer müslümanlarınkinden farklı olduğunu görmüşler, bu hususu kendi imamlarına anlattıklarında ise hoş karşılanmamışlardı. Hacca gidip gelenler çoğaldıkça kargaşa daha da artmıştı. 1278 (1861) yılında müslümanlar bölgenin İngiliz genel valisine başvurarak İslâm dünyasının hâmisî olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nden, kendilerine dinlerini doğru olarak öğretecek bir âlimin temin edilmesini istemişler, genel vali de konuyu Londra sefiri kanalıyla Osmanlı hükümetine aksettirmişti. Bunun üzerine uygun bir âlimin bulunması görevi Hâricîye Nâzırı Âlî Paşa tarafından kendisine verilen Cevdet Paşa o sırada İstanbul'da bulunan Ebûbekir Efendi'yi tavsiye etmiş, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de 17 Mayıs 1862'de bu konuda alınan karar 26 Mayıs'ta Sultan Abdülaziz'in onayından geçmişti. Karara göre Ebûbekir Efendi'ye, Güney Afrika'daki Cape Town'a kadar nakliye masraflarına ek olarak 7500 kuruş yol harçlığı ve ayda 25 lira maaş tahsis edilecek, ayrıca yanına bir yardımcı ile gerekli kitapları alması da sağlanacaktı.

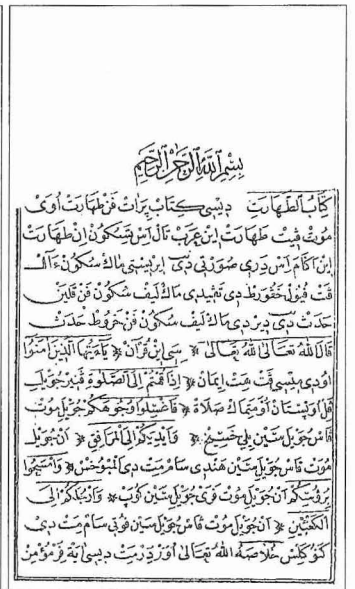
Ebûbekir Efendi, İstanbul'dan 8 Rebiülevvel 1279 (3 Eylül 1862) tarihinde

ayrılıp Paris üzerinden Londra'ya gitti ve burada İngiliz dış işleri yetkilileriyle temasa geçti. Londra'da iki ay kaldıktan sonra Liverpool'dan gemiye binerek 26 Receb 1279'da (17 Ocak 1863) Cape Town'a ulaştı. Bölgenin İngiliz genel valisi ve müslümanlar tarafından büyük bir ilgiyle karşılandı; mahallî gazetelere konu oldu. Kendisine bir ev ile Arapça'yı ve mahallî Felemenkçe'yi bilen bir tercüman tahsis edildi. Yaptığı incelemeler sonunda, buradaki müslümanların sakalını kesenin kâfir olup cenaze namazının kılınmayacağı, bıyıklarını tıraş etmeyenlerin müslüman sayılmayacağı, ağızda çiğnenen bir cins enfiyenin orucu bozmayacağı, mehirin 5 şilini (o dönem için 27,5 kuruş) geçmesi halinde nikâhın sahîh olmayacağı, nikâh sırasında tarafların sarılıp öpüşmesinin şart olduğu gibi tuhaf inançları ya da cenaze defnedilirken başının mı yoksa ayağının mı önce toprağa konulacağı türünden anlamsız tartışmalar içinde olduklarını, imam unvanı ve tasavvuf ehli görüntüsüyle halkın dinî duygularını sömürmekte olan insanların türediğini tesbit etti. Bu cehaleti ortadan kaldırmak için önce eğitime ağırlık verdi ve Cape Town'ın merkezinde erkek çocukları için bir mektep açtı. Yardımcısı Ömer Lutfi ile birlikte talebelere önce Kur'an okumayı öğretti. Hâfizliğini tamamlayanları hoca olarak istihdam etti. Derslerin ağırlığını akaiden Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber*'i, fıkıhtan Halebî'nin *Mülteka'l-ebhur*'u oluşturuyordu. Yetişkinler için de akşamları ayrı bir program uyguluyordu. Pazar günleri halka *Rûhu'l-beyân* tefsirinden vaaz veriyordu. Bu arada hanımlar için de bir okul açmıştı.

Bir taraftan çocukların eğitimiyle uğraşırken diğer taraftan halka daha çabuk nüfuz edip daha etkili olabilmek için mahallî Felemenkçe yanında İngilizce'yi de öğrenen Ebûbekir Efendi, İngiliz genel valisinin izniyle İslâmî tebliğ faaliyetlerine de girişti. Hakkındaki yayınlarından varlığını haber alan çevre illerdeki diğer müslümanlar, dinî meselelerini sormak için bazan bizzat gelip kendisiyle görüşüyor, bazan da davet edip bir müddet aralarında kalmasını ve irşad faaliyetinde bulunmasını istiyorlardı. Ebûbekir Efendi, bu faaliyetler çerçevesinde Mozambik'e de birkaç defa gitmişti. Ancak çalışmaları sırasında birtakım güçlüklerle karşılaştı. Özellikle imamların, çoğunluğu esnaftan oluşan ve Şâfiî mezhebine mensup bulunan orta halli müslüman halk üzerindeki etkileri halledilmesi gereken meselelerin başında yer alıyordu. Şâfiî mezhebinin bölgedeki en önemli öğreticisi Tuan Guru'nun (ö. 1807) torunlarının da talebeleri arasında katılmasına rağmen Ebûbekir Efendi, diğer mezhepleri benimseyenlerin kâfir olacağını ileri süren ve halka, müslümanların âhiret saadeti için kendilerine malı ve emekleriyle yardım etmek zorunda olduklarını telkin eden imamların muhalefetiyle karşılaştı. Ancak İngiliz genel valiliği ve daha önce hacca gidip inançlarındaki karışıklığı gideren müslümanların yardımlarıyla bu güçlükleri halletmeyi başardı.

Bu arada Ümitburnu'ndaki müslüman yerleşim merkezlerini gezen Ebûbekir Efendi, halifeye bağlılıklarını hâlâ koruduklarını tesbit ettiği bölge halkıyla da

Ebûbekir
Efendi'nin
*Beyânü'd-
dîn* adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(İstanbul 1877)

ha ileri düzeyde ilişki kurulması için İstanbul'a mektuplar da göndermişti. Ayrıca Arapça ve Felemenkçe kitaplar yazmaya başladı; Arapça olarak kaleme aldığı metinlerin Felemenkçe şerhini yapıyordu. *Beyânü'd-dîn* ve *Merâşidü'd-dîn* adlı kitapları bu maksatla kaleme aldığı en önemli eserleridir. Halebi'nin *Mülteka'l-ebhur*'unu esas alarak hazırladığı *Beyânü'd-dîn*'i 1286 (1869) yılında tamamlayarak bir nüshasını İstanbul'a gönderdi. Kitap vesilesiyle 13 Temmuz 1870 tarihinde dördüncü derece Mecidi nişanı ile ödüllendirildi. Ebûbekir Efendi bu iki eserini bizzat istinsah ederek dağıtmaya başladı; ancak ihtiyacı karşılayamadığından bunların bastırılması hususunda teşebbüslerde bulunmak üzere 1877 Eylülünde İstanbul'a gitti. Rusya ile savaşın doğurduğu olumsuz havaya rağmen çok iyi karşılandı; kitaplarının nesri konusu Maarif Encümeni'nde ele alınarak her ikisinden 1500'er adet basılması teklifi kabul edildi. Bölgenin mahallî diliyle yazılıp basılan en eski ve kapsamlı dinî eser olan *Beyânü'd-dîn* şarkiyatçıların dikkatini çekmiş ve Mia Brandel-Syrier tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir (*The Religious Duties of Islam as Taught and Explained by Abu Bakr Effendi*, Leiden 1960). Bu arada hükümet merkezine verdiği bir raporda İngilizler'in şahsî tebliğ çabalarını engellemediğine işaret ederek dil bilir, ahlâklı ve idealist hocaların bölgeye gönderilmesiyle İslâm'ın yayılmasına hizmet edilebileceğini de belirtmişti.

İstanbul'dan dönüşünden sonra da çalışmalarını sürdüren Ebûbekir Efendi 1880 yılı ortalarında Cape Town'da vefat etti. İlki aslen Hollandalı bir hanımla, ikincisi meşhur Kaptan Cook'un akılabası ve gemi inşaat ustası olan Jeremiah Cook'un kızıyla olmak üzere iki evlilik yapmış; ikinci evliliğinden Ahmed Atâullah, Hişâm Ni'metullah ve Ömer Celâleddin adlarında üç oğlu olmuştu. İslâmî ilimlerde güçlü bir âlim olarak yetiştirdiği büyük oğlu Ahmed Atâullah Efendi, 1884'te Kimberley'de açılan ilk Osmanlı okulunun müdürlüğüne tayin edildi. Bu dönemdeki çalışmaları nişanlarla ödüllendirilen Atâullah Efendi, 1900'de Singapur'a ilk Osmanlı şehbenderi olarak görevlendirildi ve 11 Kasım 1903'te bir trafik kazasında öldü. Mekte'de tahsil gören küçük oğlu Hişâm Ni'metullah Efendi ise çeşitli dönemlerde görevler alarak bölgedeki hizmetlerini sürdürdü.

Ebûbekir Efendi faaliyetleriyle, bölgedeki müslüman cemaate yeni bir kimlik kazandırmada önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca müslümanların dört mezhebi de hak kabul edip dinî ve sosyal birliklerini oluşturmalarında büyük başarı göstermiştir. Onun açtığı okullar, bugün bölgedeki İslâmî eğitim müesseselerinin öncüleri olarak değerlendirilmekte ve günümüzde, aralarında torunlarının da bulunduğu bir grup Hanefî müslüman cemaati varlığını sürdürmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebûbekir Efendi, *Beyânü'd-dîn: The Religious Duties of Islam as Taught and Explained by Abu Bakr Effendi* (trc. Mia Brandel-Syrier), Leiden 1960; A. Van Selms, "Abu Bakr and Arabic-Afrikaans Literature", a.e., s. I-IX (bu kısmın tercümesi: Y. Ziya Kavakçı, "Güney Afrika'da Bir Türk Âlimi", *Diyanet Dergisi*, XV/3, Ankara 1976, s. 168-173); BA, Yıldız Esas Evrakı, nr. 18-553 / 386-93-37; 18-553 / 466-93-37; 18-553 / 585-93-37; BA, İrade-Hariciye, nr. 10.847, 14.526; BA, İrade-Şûrâ-yı Devlet, nr. 1866; BA, Meclis-i Vukela Mazbataları, Defter nr. 25; BA, MAD, nr. 10776, s. 133; Ömer Lütfi, *Ümidburnu Seyahatnâmesi*, İstanbul 1292; T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Târihi* (trc. Hasan Gündüzler), Ankara 1971, s. 495, 965; *Tasvîr-i Efkar*, sy. 28, İstanbul 1279, s. 50; "Ebûbekir Efendi'nin Mektupları", *Mecmûa-i Fünûn*, I/9, İstanbul 1279; II/13 (1280); III/26 (1281); III/33 (1281); Rıza Akdemir, "Ümit Burnu'nda Yanan Meş'ale", *Diyanet Gazetesi*, sy. 288, Ankara 1983, s. 6-7; sy. 289 (1983), s. 12-13; J. A. Naude, "Islam in South Africa: A General Survey", *JIMMA*, VI/1 (1985), s. 29-30; Muhammed Haron, "Islamic Education in South Africa", *Muslim Education Quarterly*, V/2, Cambridge 1988, s. 41-42; Ahmed Ayoob Chohan, "Muslim Education in South Africa: Its Present Position", a.e., V/2 (1988), s. 69; M. Ajam, "Islamic Schools of Cape Town as Agencies of Socialization", *Journal for Islamic Studies*, sy. 9, Johannesburg 1989, s. 83-89.

MUSTAFA BAKTIR — CEZMİ ERASLAN

EBÜBEKİR RÂTİB EFENDİ

(ö. 1214/1799)

Osmanlı Devleti'nin
son geçici Avusturya elçisi
ve sefâretnâme müellifi.

Tosya'da doğdu. Ulemâdan Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta İstanbul'a giderek Âmedci Edhem Efendi'ye intisap etti. Bu arada Arapça ve Farsça öğrendi, kısa sürede kendini yetiştirerek ilmi ve kalemiyle dikkati çekti. Âmedî kaleminde yabancı elçi tercümanlarıyla ilişkisinden dolayı bazı Avrupa dillerini de öğrenmeye çalıştı. Ta'lik yazıdaki ustalığı sebebiyle şehzadeliğinde III. Selim'e yazı hocalığı yaptı, böylece onunla

tanışma fırsatı buldu. Şehzade Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis'ye gönderdiği mektupları Ebûbekir Râtîb Efendi kaleme almıştır. Edhem Efendi'nin ölümünden sonra bir süre onun yerine geçen Halil Hamid Paşa'nın maiyetine giren Râtîb Efendi 1779'da âmedci oldu ve bu görevde yedi yıl kaldı. 1785'te sipah kâtibî olarak ordunun bulunduğu Silistre'ye gitti. III. Selim padişah olunca Ebûbekir Efendi'yi İstanbul'a getirterek tezkire-i ewel görevine tayin ettirdi. Çok geçmeden padişahın hatt-ı hümayunuyla reisülküttâblığa getirilen Ebûbekir Râtîb Efendi'nin ilm-i nücûma aşırı inancı yüzünden, "Ay akreb burcundadır" diyerek bu görev münasebetiyle hil'at giyme işini ertesi güne bırakmasına kızan III. Selim onu tezkire-i ewel vekâletiyle görevlendirdi (Cevdet, VI, 195-196). Bu olay kendisini çekemeyenleri harekete geçirdi. Padişahın affına uğramasından korkan rakipleri onu Bozcaada'ya sürdürdüler. Bir süre sonra affedilen Ebûbekir Râtîb Efendi 1791'de Silistre'de bulunan orduda yeniçeri kâtipliğine tayin edildi. Aynı yılın sonlarına doğru, Avusturya ile yapılan Zıştovi Antlaşması münasebetiyle orta elçilikle Viyana'ya gönderildi. III. Selim'in mektubunu Avusturya İmparatoru II. Leopold'e teslim eden Râtîb Efendi'nin orada yaptığı konuşmaların metinleri Viyana Millî Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1127). O sırada Şarkiyat Enstitüsü'ne devam eden ünlü tarihçi Hammer, ilk Türkçe konuşma melekelerini her gün Türk elçisini ve maiyetini ziyaret ederek kazandığını ve Râtîb Efendi'nin kendisine, "İleride büyük adam olacaksınız" diyerek iltifatta bulunduğunu belirtmektedir.

Viyana'dan döndükten sonra başmuhasebeciliğe tayin edilen Ebûbekir Râtîb Efendi 1794'te şikk-ı sâlis defterdarlığına, bu göreve ek olarak da zahire nazırlığına getirildi. Başarılı hizmetleri, devlet işlerine vâkıf olması ve uzun süre âmedcilik görevinde bulunması göz önünde tutularak 1795'te reisülküttâblığa tayin edildi. Ancak yenilikçi fikirlerine karşı olanlar faaliyetlerini arttırarak on beş ay sonra çeşitli iftira ve dedikodularla Ebûbekir Efendi'yi azlettirip Rodos'a sürdürdüler (Eylül 1796). Bazı dostlarının, affedilmesi için padişah nezdindeki teşebbüsleri olumlu sonuç vermedi ve Ebûbekir Râtîb Efendi üç yıla yakın kaldığı Rodos'ta idam edildi (8 Temmuz 1799). İstanbul'a getirilen kesik başı Kanlıca'da şeyhi Atâullah Efendi Dergâhı hazîresine defnedildi.